

**PROF. NEJAT DİYARBEKİRLİ:
BİR “HAREKET” VE DÜŞÜNCE ADAMI
(17.06.1928 - 13.07.2017)**

Prof. Dr. Yaşar ÇORUHLU

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü

Soyunun, Ziya Gökalp ile aynı topraklardan kaynaklanmasından mıdır bilinmez, Prof. Nejat Diyarbakirli tıpkı bizim gibi en eski Türk sanat ve medeniyetlerine hayran, bunun romantizmini yaşayan ve Türklerin erken devri ile ilgili Sanat Tarihi araştırmalarının akademik ortamda tutunmasını sağlamaya çalışan biri idi.¹ Onun öğrencileri olan bizler, hocamızın bize bıraktığı mirası geliştirmeye ve bilim insanlarının çalışacağı ayrı bir ana bilim dalı seviyesine getirmeye çalıştık.

Prof. Nejat Diyarbakirli (*Resim 1-6*), neden Türk Sanatı ve Kültürünün en erken dönemlerine, kendi deyimiyle “tarihin sisli devirlerine” merak sardı? Şimdi geriye bakıp bunu analiz etmeye çalışırken, onun **Fransız St Josef Fransız Koleji**'ne devam eden genç halini hayal ediyorum. Bence o bir Türk lisesinden yetişseydi, ihtimalen, bu düşünceye sahip olmayacaktı. Fransız anlayışının hakim olduğu bu okul ortamında, Fransızların bilim alanına bakış tarzı, erken medeniyetlere romantik yaklaşımları ve Türkiye'ye nispetle özgürlükçü anlayışları, onun İslamiyetin gelişinden önceki Türkleri merak etmesi için gerekli ortamı hazırlamış olarak kabul edilebilir. Normalde o dönemlerin Türkiye'sinin toplumsal ortamında Türk İslam Dönemi yüceltmeye çalışılırken ve “Türk-İslam Sentezi” gibi birtakım düşünceler ortaya atılırken; kimileri de Rus veya Amerika etkisiyle birtakım yabancı ideolojilere kapılmış olarak kendilerini ifade etmeye çalışırken, böyle bir yönelmeyi, ancak bu etkilere kısmen uzak bir ortam sağlayabilirdi.

Bununla birlikte, Nejat Diyarbakirli'nin fikrî yapısını etkileyen temel ögenin Türk Kurtuluş Savaşı'na liderlik eden ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu **Mustafa Kemal Atatürk** olduğu da anlaşılmalıdır. Nejat Hoca, Atatürk ve Cumhuriyet'e, Cumhuriyet'in değerlerine bağlı bir insandı. Atatürk dönemindeki tartışmaların, bilimsel yönelimlerin ve cumhuriyet düşüncesinin değerinin farkındaydı. Atatürk döneminde tartışılan “Güneş Dil Teorisi” gibi teoriler, Anadolu'nun 1071'den çok önce, en eski Türk yurtlarından olduğu ve Türklerin Orta ve İç Asya'daki ata yurtları gibi konular, onun da

1 Değerli hocam için meslektaşlarımla birlikte emekli olduktan sonra hazırladığımız Armağan kitabında hoca ile ilgili kimi materyale ve onun için yazılanlara ulaşılabilir: Yaşar Çoruhlu-Nalân Türkmen-Nuri Seçgin-Anıl Yılmaz (Editörler), **Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü-Prof. Nejat Diyarbakirli'ye Armağan**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2006.

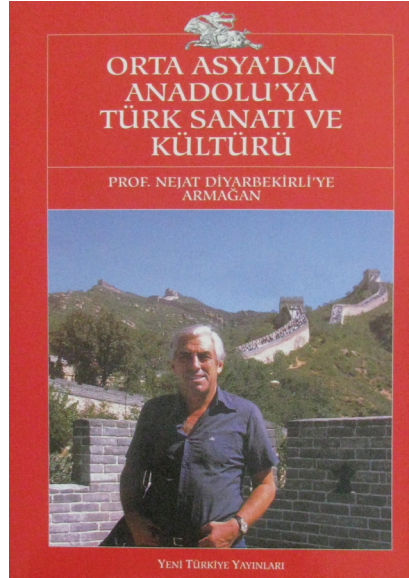
gündemindeydi ve bunlar, akademisyen olacağı sonraki zamanlar için kendisine ilham kaynağı oluşturuyordu.

Yaşam tarzı, orta öğrenim eğitim ortamı ile bir çelişki gibi görünse de kendi evinde bir taraftan Fransız kültürünün etkisi hissedilirken, bir yandan da hocanın milliyetçi-ülkücü camiaya yakınlık duyması, o dönemin entellektüelleri arasında dünyadaki esir Türklerin davalarının desteklenmesi, Orta Asya'nın eski devirleri vb konuların; ideolojik de olsa birtakım konuların konuşulması, yine çalışma alanını seçmesi konusunda etkili olmuştur denebilir.

Öte yandan, Hoca için hazırladığımız *Armağan Kitabı*'nda, Eralp Alışık, herhalde hocadan aldığı bilgiye dayanarak; “*İki yıl boyunca ressam ve mütefekkir Nurullah Berk'in atölyesindeki resim çalışmalarına da devam eden Diyarbakirli, Celâl Esad Arseven'in ısrarı ile Türk Sanatı'nın erken dönem kaynakları ve çıkış noktalarına, başka bir ifade ile 'İslamiyet'ten Önce Türk Sanatı' üzerindeki çalışmalara yöneldi.*” diyerek hocayı bu alana iten son nedenin ve kişinin Türk Sanat Tarihi çalışmalarının bir anlamda “babası” sayılabilecek Celâl Esad Arseven olduğunu ileri sürmektedir.²

NejatHocaşahsıma birara “masonluğa” davet edildiğini söylemiş; ancak katıldığı ilk toplantıda gördüklerinden sonra, bir daha asla o cemiyetin yanına yaklaşmamıştır: Hoca (kendi ifadesiyle) “*Bana, 'şimdi gözlerini açtığımızda burada gördüğün herkesi kardeşin kabul edecek misin?' diye sordular. Ben de 'evet' dedim. Sonra gözlerimi açtuklarında bir de baktım ki ne göreyim? Bütün 'Türk düşmanları' orada. Oradan ayrıldım, bir daha da toplantılarına hiç gitmedim.*” demişti.

Hoca, “ülkücü” (Türk milliyetçisi) olduğunu her vesileyle övünçle söylerdi, ama gerektiğinde camiasını eleştirmesini ve kendisiyle latife etmesini de bilirdi. Bana en çok söylediği sözlerden biri de “*Yaşar'cığim yıllarca 'Komünistler Moskova'ya, Kömünistler Moskova'ya' dedik; onlar Paris'e gitti, biz Moskova'ya gittik.*” sözleri idi.

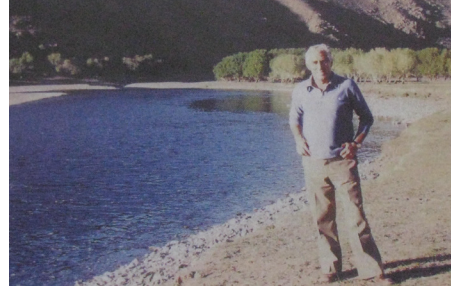

Resim 1: Prof.Nejat Diyarbakirli'ye Armağan Kitabı'nın kapağı ve Diyarbakirli'yi 1988'de Çin Seddi'nde gösteren kapak fotoğrafı.

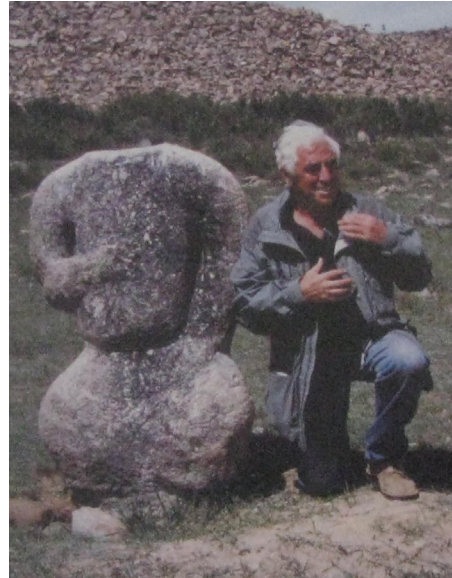
2 C. Eralp alışık, “Prof. Nejat Diyarbakirli'nin Hayatı”, *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü-Prof. Nejat Diyarbakirli'ye Armağan* (Editörler: Yaşar Çoruhlu-Nalân Türkmen-Nuri Seçgin-Anıl Yılmaz), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2006, s.18.

Sonunda, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi adını alan eski Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde (kuruluşu *Sanayi-i Nefise Mektebi*, 1883) özellikle Türk Sanatı ile ilgili derslere devam ederek ve aynı zamanda çini-keramik-minyatür çalışmalarıyla da kendisini yetiştiren Diyarbekirli hocam (1954), Türkiye'nin en eski Enstitüsü olan, birkaç dönem benim de müdürlüğünü yaptığım, bugünkü adıyla "*Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi*"nde çalışmaya başladıktan sonra (1956, eski adı *Türk Sanat Tarihi Enstitüsü*) yoluna sanatçı olarak değil Sanat Tarihçisi olarak ve İslam Öncesi Orta Asya Türk sanatları alanında çalışan bir araştırmacı olarak devam etmeye karar verdi.

Hoca, lisans öğrencisi olduğu dönemlerde birçok önemli hocadan ders almıştı. Bu hocalar arasında özellikle *Celal Esad Arseven*, *Rıfki Melül Meriç*, *Oktay Aslanapa*, *Kurt Erdmann*, *Kenan Özbel*, *Süheyl Ünver*, *Nurullah Berk* gibi hocalar, hem Nejat Diyarbekirli'nin yetişmesine ve hem de sonraki Türk Sanatı çalışmalarına da yön veren hocalar olarak tarihe geçti. Çeşitli yabancı araştırmacılar ve hocalar ile birlikte de çalışmış veya onların var olduğu ortamlarda bulunmuştu. Bunlar arasında *Prof. Dr. Richard Ettinghausen*, ünlü Orta Asya araştırmacısı *Karl Jettmar*, *Prof. David S. Rice*, *Prof. Carl Lamm* gibi hocalar ile *M. P. Gryaznov*, *E. Nowgorodowa* gibi araştırmacılar da vardı. Söz konusu araştırmacılar ve özellikle üniversiteden kendi hocaları, Diyarbekirli'nin Türk Sanatı alanına eğilimini pekiştirdikleri gibi Teorik bilim anlayışı ile sanat uygulamalarını aynı oranda öğrenmesini ve bilim anlayışında kullanmasını da sağladılar. Sanat Tarihi alanında Türkiye'de en çok kullanılan Alman-Avusturya ekolünü de Kurt Erdmann, Oktay Aslanapa gibi araştırmacılardan öğrendi; Sanat Tarihi çalışmalarında da bu anlayış ve daha serbest ve estetik bir anlayış sunan Fransız ekolünün etkisi yansdı.³ Diyarbekirli Hoca, hayatı boyunca kendisini yetiştiren

Resim 2: Nejat Diyarbekirli, Moğolistan'da nehre girmeden önce Orhun Nehri kıyısında.

Resim 3: Moğolistan, Karakorum yakınında bir Hun kurganı önünde Göktürk heykeli yanında poz veren Prof. Nejat Diyarbekirli.

3 Oktay Aslanapa, kendisinin de bağlı bulunduğu bu Sanat Tarihi ekolünün Türkiye'deki

hocalarını hep saygıyla ve minnetle andı. O dönemden kalma benim de İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda eğitim gördüğüm sıralarda (1981-85) hocam olan Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın (1914-2013) vefatı ona hem geriye kalan son hocasını hem de çok sevdiği bir dostunu kaybettirmişti.

Diyarbakirli; her ne kadar akademik anlayışların etkisinde kalsa da Orta ve İç Asya'ya duyduğu özlem, istek, eski Türk medeniyetine büyük hayranlık ve bu bakış açısının getirdiği romantik bir anlayışla yoluna devam etti. Bununla birlikte onun anlayışının salt romantik olduğunu da söyleyemeyiz. Gerekliğinde her şeye eleştiri getirmesini bilen gerçekçi bir akademisyendi aynı zamanda. Bir yandan Avrupalı ve Rus araştırmacıların aksine İç Asya ve Orta Asya'da kazılarla ortaya çıkan malzemenin büyük çoğunluğunun Türk olduğunu ileri sürerken, öte yandan bazen bıkkınlıkla İç Asya inceleme gezilerinden bahisle: *"Yaşar'cığm kilometrelerce gidiyorsun, gidiyorsun, hiç bir şey yok..."* diye sitemlerini dile getiriyordu.

Hocanın gerektiğinde sakınmadan eleştiren tarzı, meslek hayatının tüm zamanlarında yer yer kendini göstermiştir. Örneğin emekli olduktan sonraki zamanlarda TİKA'nın (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) derlediği bir Türk ekibinin, prestij projesi olarak 2000'li yıllarda Moğol bilim insanları ile ortaklaşa gerçekleştirdikleri Moğolistan, Koşo Tsaydam'da bulunan "Bilge Kağan" mimari düzenlemesinin kazılarını, yetersiz araştırmacı kadrosu nedeniyle çok eleştiriyor, burada elde edilen ve "Bilge Kağan'ın hazinesi" olarak anılan hazinenin Bile Kağan'a ait olamayacak kadar fakir olduğunu ve

▲ Resim 4: Prof. Nejat Diyarbakirli, Kültigin kitabesi önünde.

▼ Resim 5: Prof. Nejat Diyarbakirli'nin "Orhun'dan Geliyorum" başlıklı seyahat yazısına koyduğu kalıntıların arasında çekilmiş eski fotoğraflarından biri.

temsilcileri üzerine bir de kitap yazmıştı: Oktay Aslanapa, **Türkiye'de Avusturyalı Sanat Tarihçileri ve Sanatkârlar-Österreichische Kunsthistoriker Und Künstler in Der Türkei**, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul 1993.

daha sonra bir “bey”in hükümdara hediyesi olduğunu düşünüyor ve TİKA'nın kazısına katılan elemanların “*Bilge Kağan'ın hazineleri bulundu.*” şeklinde şov yaptıklarını söylüyordu.⁴ Hoca yıllar boyunca bu konu üzerinde çaba gösteren, Orta Asya Türk sanatının başlıca araştırmacısı olduğunu düşündüğü kendisinin, bu çalışmalara davet edilmemesine -haklı olarak- çok içerlemişti. Hocadan sonra, Türkiye üniversitelerinde Erken Devir Türk Sanatı ve Arkeolojisi (İslam Öncesi Devirler) hakkında yetişmiş tek uzman olmama rağmen, onun öğrencisi olan bendeniz de doğrudan alanım olmasına rağmen hiç bir zaman TİKA'nın Moğolistan'da Moğolistan bilim insanları ile ortak olarak gerçekleştirdiği bu çalışmalarına davet edilmedim. Bu hususla ilgili olarak TİKA müdürlüğüne gönderdiğim mektuplara cevap bile verilmedi. O dönemin TİKA idarecileri Tarih, Sanat Tarihi, Arkeoloji gibi alanlarının farkını bile bilmiyor ve herkesi Tarihçi olarak nitelendiriyorlardı. O yüzden de organizasyonun koordinatörlüğünü daha çok siyasi tarih alanında çalışan bilim insanlarına vermişlerdi.

Resim 6: Nejat Diyarbekirli, Doğu Türkistan'da Tanrı Dağları'ndaki yaylada bir Kazak ailesi ile birlikte.

TİKA'nın söz konusu çalışmalarına, o vakte kadar, Orta ve İç Asya Asya Türk Sanatı ve Arkeolojisiyle hiç ilgilenmemiş bilim insanları davet edildi ve bu nedenle bir takım kazı ve araştırmalar daha çok Moğol bilim insanlarının insiyatifi ile yürüdü. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ne yazık ki, daha çok, sponsor konumunda kaldı. Türkiye'de, aslında doğrudan bu alanda çalışmadığı halde, herkes, alacakları harcırah ve ödenekleri düşünerek bu kazı projesinde yer almaya -tabiri caizse- can attı.

4 Nejat Diyarbekirli, “Bilge Kağan Hazineleri ve TİKA'nın İnanılmaz Şovu”, **Sanat Çevresi**, S. 280, İstanbul 2002, s. 16-24. ; Nejat Diyarbekirli, “TİKA Ne İşe Yarar? / Moğolistan'da Orhun Abideleri İle İlgili araştırmalarda Son Durum”, **Tarih ve Düşünce**, S. 2, İstanbul 2003, s.32-41.

Hoca'nın, 1972 yılında yayınladığı "Hun Sanatı" adlı kitabı daha önce sözünü ettiğim konulara onun duyduğu büyük heyecanın sonucu ortaya çıkmıştı.⁵ (*Resim 7*) Bugün daha çok popüler anlayışla kaleme alınmış olarak yorumlayabileceğimiz bu kitap, o dönemde kuvvetli bir etkiye sebep oldu. Dünya ve Türk Sanat Tarihi araştırmacılığında ilk defa "Hun Sanatı" başlığı ile bir kitap yayınlanıyordu. İçeriği ne olursa olsun sırf bu açıdan bile önemli bir kitaptı. Bu kitap benim için de bir dönüm noktası olmuştu. Kitaptan ilk haberim olduğu zamanlarda İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde lisans öğrencisiydim. (1981-1985) Kitabı görüp okuduktan sonra ben de büyük bir heyecana kapıldım ve Orta Asya'nın İslamiyet'in ortaya çıkışından önceki Türk sanatları üzerine çalışmaya karar verdim. Rahmetli hocamı o vakitler şahsen tanımıyordum bile! Daha sonra hocamın bulunduğu üniversiteye ve bölüme Yüksek Lisans yapmak için gittim. O dönemde Mimar Sinan Üniversitesi kurulalı pek fazla olmamıştı. (Güzel Sanatlar Akademisi 1982 yılında Üniversiteye dönüştürülmüştü.) Sanat Tarihi Bölümü de yeni teşekkül etmişti ve Eski Meclis Binası ile bir köşkün birleşiminden oluşan Fındıklı sahilindeki binada bulunuyordu.

O zamanlar söz konusu üniversitenin yönetici ve öğretim üyelerinin ve içinde yer aldığı Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinin, Nejat Diyarbakirli hocaya bakışı da çok enteresandı. Hoca ve yaptıkları yahut yapmak istedikleri çoğu kere görmezden geliniyor ve dolaylı yol ve yöntemlerle engellemek için her şey yapılıyordu. Nitekim Mimar Sinan Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nün Yüksek Lisans Programı'nı kazandığımızda hocadan ders almak istediğimizde "hocanın dersleri kapalı, dersi yok" demişlerdi, oysa sonradan öğrendik ki böyle bir durum söz konusu değildi. Mimar Sinan mensuplarının Erken Türk Devirlerine bu soğuk bakışı ve olumsuz tavrı hoca bölümden emekli olup ayrıldıktan sonra da devam etti.

Söylenenlerden dolayı, "hoca yok herhalde" diyerek danışman olarak Mustafa Cezar'ı seçtim. Kendisinin "Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık" adlı bir kitabı olduğundan onunla Orta Asya çalışabileceğimi ummuştum. Ancak Mustafa Cezar, bu konunun onun ihtisas alanı olmadığını söyledi ve bu konuda bana tez çalıştıramayacağını ifade etti.

Bu arada Nejat Diyarbakirli hocamla tanıştım, söylenenin aksine hocamın hiç bir yere gitmediğini görevinin başında olduğunu öğrenince dilekçe vererek danışmanımı değiştirdim ve nihayet sevgili hocamla birlikte çalışmaya başladım; daha sonra 1986 yılında da kıymetli hocamın ilk asistanı ve konusu itibarıyla yegane takipçisi ben oldum.

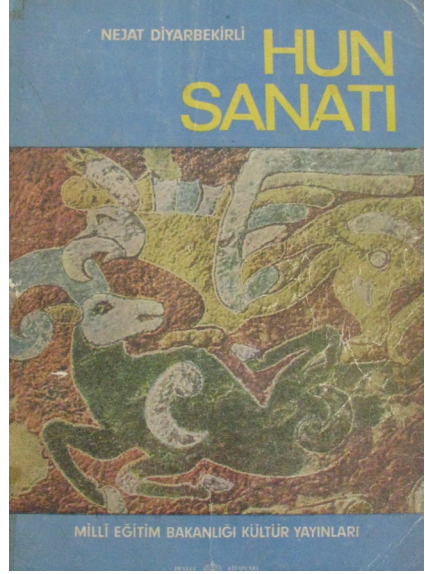
Belirttiğimiz gibi Mimar Sinan Üniversitesi'nin bir kısım öğretim üyeleri, bakış açısından ve Türkçü yaklaşımından dolayı Prof. Nejat. Diyarbakirli'ye pek sıcak bakmıyordu. Dönemin bölüm başkanlarından (Mimar Sinan Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nün ilk başkanı) Mustafa Cezar da Hocadan pek hazzetmeyenlerdendi. Hocayı eleştiren ve kitabının bilimsel eksikliklerinden uzun uzun dem vuran "*Hun Sanatı*

5 Nejat Diyarbakirli, **Hun Sanatı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1972.

Üzerine” diye bir kitap bile kaleme almıştı. Kitap eleştirisi sınırlarını aşan mahiyette bir çalışma idi. Hoca bu sataşmaya cevap vermeye tenezzül etmedi ancak onun yerine o zamanlar hayatta olan Bahaeddin Ögel bir küçük yazı (broşür) kaleme aldı. Yazının başlığı çok sertti: “*Mustafa Cezar’a İhtar.*”⁶

Hoca'nın hayatı hep bu mücadeleler içinde geçti. Bu yüzden kalbinde oluşan kırgınlığından dolayı, cenazesinin Devlet Töreni için, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'ne getirilmesini onun istemediğini tahmin ediyorum. Hocamı o gün Moda Camii'nden hak ettiği biçimde tabutunun üstüne serilen Türk bayrağı ile uğurladık.

Nejat Hoca'nın yakın arkadaşlarından, benim de şahsen tanıdığım değerli bilim insanı Dr. Aykut Kazancıgil, kendisinden Hocanın Armağan Kitabı için istediğimiz “Önsöz” yazısında, hocanın o yıllarda nasıl bir baskı altında kaldığını dehşet verici şu ifadelerle anlatıyor: “*Orta Asya ve Türk Devletlerinin varlığından bahsetmek o yıllarda faşist bir eylemdi, bugün çok tabii gelen, hükümetler ve kişiler düzeyinde gerçekleşen o ilişkiler, o zamanlarda kabul edilemeyecek bir saçmalık, olmayan bir şeyi müdafaa etmek sayılıyordu. İşte Nejat bu 'saçmalığı' yapmıştı. Böylece Güzel Sanatlar Akademisi'nin belirli çevreleri profesörlüğe terfi etmek isteyen genç doçentleri hakkında şaşırarak, gerçek dışı sertlikte hücum başlatacaktı. Hun Sanatı kitabının ve Nejat'ın niteliği hakkında inanılmaz raporlar yazıldı, laflar söylendi, gazetelerde makaleler; dergilerde incelemeler yayınlandı. Bu arada Türk Sanatı bölümünün bütünü ile ortadan kaldırılmasına kadar giden garip uygulamalar da oldu. Her ne kadar bunlar onların istedikleri gibi sonuçlanmadı ise de, olaylar gazete manşetlerini işgal etmişti. Bu cadı kazanının hikayesi ilerideki sayfalarda anlatılmıştır, ancak kabul etmek gerekir ki böyle bir hücumu direnmek zordur. Zannederseniz uzun yıllar süren başarılı sporculuk hayatı ona gerekli bu direnci sağlamıştır. 7-8 sene süren ve çok önemli bilim adamlarının taraf olduğu tartışmalardan sonra mücadeleyi kazandı ve 1978 yılında profesörlüğe terfi etti, düşmanları son günlere kadar inanılmaz bir gayretle çalışmışlardır. Ama sonuç onların hüsranı, Nejat'ın başarısı, öğrencileri, yaptıkları ve çalışmalarına vesile oldu.”⁷*

Resim 7: Prof. Nejat Diyarbekirli'nin Hun Sanatı adlı kitabının ön kapağı.

6 Bahaeddin Ögel, **Mustafa Cezar'a İhtar**, Güryay Matbaacılık, İstanbul 1977.

7 Aykut Kazancıgil, “Önsöz”, **Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü-Prof. Nejat Diyarbekirli'ye Armağan**, Yeni Türkiye Yayınevi, Ankara 2006, s. 15.

Prof. Nejat Diyarbakirli hoca akademik olarak çok fazla yayın yapmaya fırsat bulamadı ancak yaptığı her yayımla, birtakım yeni iddialarda bulunduğu ve hipotezler ortaya attığı için çalışmalarından hep söz edildi. Yazdıklarının yankısı oldu. Yukarıda sözünü ettiğimiz Hun Sanatı kitabı içeriğiyle de etkili olan çalışmalardan biriydi. Hoca burada daha önce hep “İskit Sanatı” içerisinde ele alınan kazı materyali ve sanat eserlerinin Hunlara ait olduğunu ileri sürdü. Her ne kadar daha çok Rudenko’nun kazı ve çalışmalarına dayanıyordusa da kitap o dönemdeki Hun sanat ve kazı materyalini Türkiye’ye ve Türkçe’ye aktarmak açısından da önemli idi. Türkiye’de bu alanlarda üzerinde tartışılacak malzeme o dönemlerde daha da fazla kısır durumda idi. İnsanlar eski Türkler hakkında konuşuyor, tartışıyor ama ciddi bir malzemeye sahip olamadıkları için söylenenler hep hamasi kalıyordu. Nejat Diyarbakirli hoca bu kitabıyla ilk kez nesnel olarak Türklerin pagan dönemlerine ait Türk sanatı malzemesi yığınının varlığını akademik çevreye aktarmış oldu. Gerçi bu dönemde önemli bir araştırmacı olan Dr. Emel Esin’in çalışmaları da vardı; ancak E. Esin akademik camia içine sadece sempozyumlar dolayısıyla dahil oluyordu. Oysa hoca zaten bu akademik topluluğun içindeydi ve o yüzden yaptıkları veya yazdıkları da özellikle alanın kurumsallaşması yönünde etkili oluyordu.

Hoca’nın bahsedilen kitabından önce yayınladığı “Türk Sanatı’nın Kaynaklarına Doğru” adlı makalesi esasında Hun Sanatı kitabının temelini teşkil eden oldukça uzun bir yazıydı.⁸ Bu makalede hocanın anlayışı hem başlığa hem de içeriğe yansımıştı; “*Türk Sanatı Tarihinin kökenlerini araştırmak*” ve bu kökenlerin etkilerinin Türk İslâm dönemine kadar geldiğini örnekleriyle ortaya koymak.

Nejat Diyarbakirli, makalelerinde, Türk Sanatı’nın “çeşitli kıtalarda gelişen Orta yönlere” de dikkat çekerken, “Altay-Selçuklu sanatı” bağlarına, Türklerin “İpek Yolu” sanat ve kültürüne katkılarında ve çeşitli Sanat Tarihi konularında Türk halklarının yeri ve önemine dikkat çekiyor ve Türklerin özellikle de Tunç Devirlerinden sonra Avrasya’nın sanat ve arkeolojisinde önemli payı olduğunu ve yabancı uluslara mal edilen pek çok önemli sanat/kültür merkezinin ve sanat eserinin Türk Sanatı’nın malı olduğunu -haklı olarak- ileri sürüyordu.⁹ Hoca’nın, çeşitli yazılarını kaleme alırken onun Sanat Tarihi’ndeki bilimsel yöntem veya bakış açısının bir yönüyle, yakın dostu olan Prof. Dr. Oktay Aslanapa’dan etkilenmiş olduğunu anlamak da zor olmamaktadır. O da

8 Nejat Diyarbakirli, “Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru”, **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**, C. II, İstanbul 1969, s. 136-141.

9 Nejat Diyarbakirli, “Vestiges de Croyances Altaïques dans l’art Seldjoukide”, **Turcica, Revue d’etudes Turques**, C.III, Etudes Klincksieck, Paris 1971, s.59-70 ; Aynı Yazar, “Peçenek Hazinesi ve Türk Sanatı’nın Çeşitli Kıtalarda Gelişen Ortak Nitelikleri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S.4-5, İstanbul, 1974, s.395-428; Aynı Yazar, “New Light on Pazyryk Carpet”, **Hali, The International Journal of Oriental Carpets and Textiles**, C.1, No . 3, London, 1978, s.216-221; Aynı Yazar, “Turkish Contributions to Cultural and Commercial Life Along Silk Road”, **The Significants of the Silk Roads in the History of Human Civilisations. Osaka-Japan, 24-26 October 1988, İntegral Study of the Silk Roads: Roads of Dialogue, Independent Seminar**, UNESCO, Osaka 1988, s.171-192 : vb.

Aslanapa gibi Türk Sanatını birbirlerini oluşturan ve birbirleriyle bağlantılı sanat dönem ve devreleri halinde düşünüyör ve öyle de ele alıyordu.

Hoca'nın, Fenerbahçe Basketbol Takımı ve Basketbol Milli Takımı'ndaki yıllarından kalan sporcu kişiliği, onu gerektiğinde kavgacı, mücadeleci ve hırslı yaptı, bu yüzden ve aynı zamanda ekonomik gücünün ve toplumsal nüfuzunun da yerinde olmasından dolayı kendisine yapılan her türlü saldırıya karşı kendisini korumasını da bildi. Belki onun sürekli Orta Asya'ya inceleme gezileri yapması isteğini de bu yapısı sağladı. O, Sovyetler Birliği'nin henüz dağılmamış olduğu zor dönemlerde eski Sovyet ülkeleri olan bugünkü Türk Cumhuriyetleri ve Moğolistan'a gidebilen nadir kişilerden idi. Hoca, araştırma metodu olarak kütüphane çalışmaları yanında alanda çalışmanın da büyük önemine inanırdı. Bu yüzden binbir güçlük ve engele rağmen Türklerin varlık gösterdiği Avrasya ülkelerine sıklıkla gitmeye çalışırdı. Bütün gittiği ülkelerden derlediği büyük bir kütüphanesi, slayt ve gazete koleksiyonu vardı.

Hoca sürekli "hareket" halindeydi onu bir yıl Japon prensi ile resim çekirmiş halde görüyorken, bir başka yıl Çin Seddi'nde gururla poz vermiş halde buluyor ve UNESCO'nun düzenlediği İpek Yolu çalışmalarında Türkiye Temsilcisi olarak da görevliyordunuz. Bütün yaptıklarına heyecanlı yapısı da eşlik ediyordu. UNESCO İpek Yolu toplantılarından birinde heyet başkanı diplomat **Dou-dou Dién**'in teşvikiyle Doğu Türkistan'da Uygur Türklerine "özgürlük-biz kardeşiz" nutukları atmaya kalktığında akşam yemeğinde zehirlenmesi herhalde tesadüf değildi. Hoca kaleme aldığı ve Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi'nin benim derlediğim Oktay Aslanapa Özel Sayı'sında yayınlanan "seyahat notları"nda bu konudan şöyle bahsediyor: "*Bu konuşmanın üzerine ben de Milletlerarası İpek Yolu Heyetini teşkil eden 70 ülkenin temsilcilerinin huzurunda Turfan'ın lokantalarından birinde Çinli yerel temsilcilerin konuşmalarının ardından UNESCO adına söz alarak, Türkiye Türkçesi ile bir konuşma yapmış ve konuşmamda Türkiye Cumhuriyeti ile tüm Türk soylu toplulukların en derin sevgi ve hasretini, Uygur Türklerine sunmuş, kan, din ve dil birliğine vurgu yaparak, Türklerin yüzyıllar boyunca "İpek Yolu"na verdiği hizmetleri kısaca anlatmış ve huzurda bulunan Uygur Türklerinin büyük ilgisini çekmiştim. Daha sonra masama dönüp yemeğimi yedikten hemen sonra sofradan kalkarken başımın döndüğünü yere düşmek üzereyken iki Çinli görevlinin kollarıma girerek beni dışarıya çıkardıklarını hatırlıyorum. Gözlerimi açtığımda kendimi Turfan Devlet Hastanesi'nde bulmuştum. UNESCO'nun hekimi Dr. Gerieri hastanede beni yalnız bırakmamış ve bir haftalık tedavim sırasında yanımda kalmıştı. Başımdan geçen bu hadise bize Sinkiang'ın biz Türkler için ne kadar problemli bir bölge olduğunu ispat etmektedir. Çinlilerin, Doğu Türkistan'da Türklere karşı özellikle Uygurların da hazır bulunduğu milletlerarası siyasi ve kültürel toplantılarda bile hiçbir şekilde tahammül edemedikleri bilinen ancak çeşitli sebeplerle açıkça ifade edilmeyen bir gerçektir. Kısacası beni Turfan'daki bu toplantıda Türk olduğum ve Türkçe konuşma yaptığım için zehirlenmişlerdi. Birleşmiş Milletler şemsiyesi ise Çin hudutları dahilinde bir anlam ifade etmiyordu.*"¹⁰

10 Nejat Diyarbakirli, "Doğu Türkistan Uygur Eli Seyahat Notları III ", **Türk Dünyası Araştırmaları-Prof. Dr. Oktay Aslanapa Özel Sayısı** (Derleyen Yaşar Çoruhlu), S. 183, Kasım-Aralık 2009, s.89.

Anadolu’da inceleme gezilerimizden birinde yemek için bütün ekibimize yer ayarlaması amacıyla bir lokantaya gönderdiğimiz bir kız ve bir erkek öğrencinin süklüm püklüm geri dönmesi üstüne ve erkek olanın kız arkadaşı için “arkadaşıma laf attılar” demeleri üzerine hocamın gömleğinin kollarını sıvayarak önümüze geçmesi ve “yürüyün arkadaşlar” demesi hala gözlerimin önünden gitmiyor. Hoca daima “hareket” ve “fikir” ekseninde yaşayan bir insandı.

Nejat Hoca, bir taraftan, Avrupa, Avrupalı bilim adamları ve özellikle de Fransa ile temas halini sürdürürken diğer yandan Batılıların Türklerle bakış açısından, medeniyetimizi, sanatımızı görmezden gelmelerinden, emperyalist-oryantalist bakış açılarından sürekli şikayet ederdi. Bana, Altaylar Pazırık Kurganlarında kazıları yapan, Rudenko’yu, Gryaznov’u, E. Nowgorodova’yı (ünlü prehistolog Okladnikov’un öğrencisi) vs tanıdığından; onlarla sohbetlerinde kendi tezlerini söylediğinde haklı olduğu halde kabul etmek istememelerinden hep sınırlı bir şekilde bahsederdi.

Hoca, arkadaşı olan Prof. Muharrem Ergin’in dil-edebiyat alanında yaptığını “Türk Sanat Tarihi” alanında yapmış ve Hun Sanatı gibi, Göktürk (=Köktürk) sanatının da detaylı olarak Sanat Tarihi alanı içerisine girmesini ve tutunmasını sağlamıştır. Bu bakımdan onun Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi’nde derginin özel sayısı olarak yayınlanmış yazısının ayrı bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Hocanın burada yazdığı “Orhun’dan Geliyorum” başlıklı yazı onun bu misyonunu pek güzel ifade etmektedir. (Resim 8-9) Hoca o zor yıllarda Orhun Abideleri’ni gidip görmüş ve izlenimlerini bu yazıda aktarmıştı ve tabii dikkatimizi de o bölgeye yeniden çekmişti.¹¹

Öte yandan en ilgi duyduğu konulardan biri de eski Uygur sanatı idi. Uygur resim ve heykellerinden, Uygur mimarisinden, “karızlardan” vb. Türklerin Budist sanata ve Manihaist sanata katkılarından hayranlıkla söz ederdi. Uygur Sanatı’nın da Türkiye’de tanınması için çaba gösterirdi.

Hoca’nın bilim alanında da karşımıza çıkan hareketli, atılgan yapısını, tanınmış Sanat Tarihcisi J. Strzygowski’ye benzetebiliriz. Strzygowski Türkiye’ye gelmiş ve “Türk Sanatı’nın, Buz Devri’ndeki Menşei” gibi son derece iddialı konularda konferans

Resim 8: Prof. Nejat Diyarbekirli’nin “Orhundand Geliyorum” başlıklı yazısının yer aldığı, aynı zamanda üyesi olduğu “Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü’nün”, “Türk Kültürü” adlı dergisinin özel sayısının kapağı.

11 Nejat Diyarbekirli, “Orhun’dan Geliyorum”, **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü- Türk Kültürü**, Yıl XVII, S. 198-199, Nisan-Mayıs 1979, s.. 321-384.

vermişti. Sanat Tarihi ile ilgili yazdığı her şeyde de atılgan ve cüretkardı.¹² Selçuk Mülayim hoca Strzygowski'yi anlattığı bir yazının başlığını o nedenle "Sanat Tarihinin Attilası Josef Strzygowski" olarak yazıvermişti.¹³ Nejat Hocanın bahsedilen bu yapısı bilim alanlarında da bazı hipotezleri ortaya sürmesine sebep oldu. Örneğin Esik Kurganı olarak ifade ettiği "Kazakistan'da Esik Kurganı" makalesinde bu kurganın Hun Türklerine ait olduğunu ileri sürdü.¹⁴ Bu daha önce Abdülkadir İnan'ın Pazırık Kurganlarını Türkler açısından değerlendiren, daha sonra Türk Tarih Kurumu'ndan yayınlanmış "Makaleler ve İncelemeler" kitabında yer alan yazılarından sonraydı ve daha ileri bir adımı temsil ediyordu.

Hocanın sürekli dikkat çekmeye çalıştığı konulardan biri de Türk-Çin sanatı ilişkileri idi. Çin diye bilinen pek çok şeyin haklı olarak aslında Türklere ait olduğunu veya Türklerle ilişkisi olduğunu söylerdi. Yazılarında buna da değinirdi. Sık sık bahsettiği konulardan biri de Türk ölüm geleneklerinin sanata yansması idi. Bilhassa yoğ törenlerindeki "kanlı göz yaşları ile ağlama" uygulamasını çok önemserdi ve değişik devirlere ait Türk Sanatı eserlerinde bunun ve İslâm öncesi Türk ölüm geleneklerinin yansmasını göstermeye çalışırdı.¹⁵

Sevgili Hocanın yakından ilgilendiği hususlardan biri de Türk halıcılığı konusu idi. Halı üzerine benzer şeyleri anlattığı tebliğleri, çeşitli bilimsel toplantılarda sunarak Türk halıcılığı ve halı sanatına dikkat çekmeye çalışırdı. O zamanlar halıcılık pek kimsenin ilgilendiği bir şey değildi. Bu meyanda Mimar Sinan Üniversitesi'nin himayesinde -bildirileri ne yazık ki basılamamış- büyük bir Türk Halı Sanatları Kongresi gerçekleştirmişti.¹⁶ Hoca, çeşitli zamanlarda Anadolu'nun çeşitli bölgelerine giderek köylerde eski halıların tespit edilmesinin peşine düşerdi. Bu çalışmalarından Avusturyalı halı uzmanı W. Stanzer'in de katıldığı birine ben de katılmışım. Bir kısım öğrencilerin de yer aldığı bu tespit gezisi 15 gün kadar sürmüştü ve her halde o zamana kadar görülen en uzun eğitim gezisi olarak da görülebilirdi. Türk halıcılığının geliştirilmesini ve dünyada hak ettiği yeri almasını çok isteyen Diyarbakirli, Türk Halısı Vakfı'nın muhakkak kurulması gerektiğini de ifade ediyordu.¹⁷

12 J. Strygowski, "Türkler ve Şimali Asya Sanatının Buzul Devrindeki Menşei (Çev. Cemal Köprülü-Nusret)", *Ülkü*, C.IX, No 49, Mart 1937, s. 11-25.

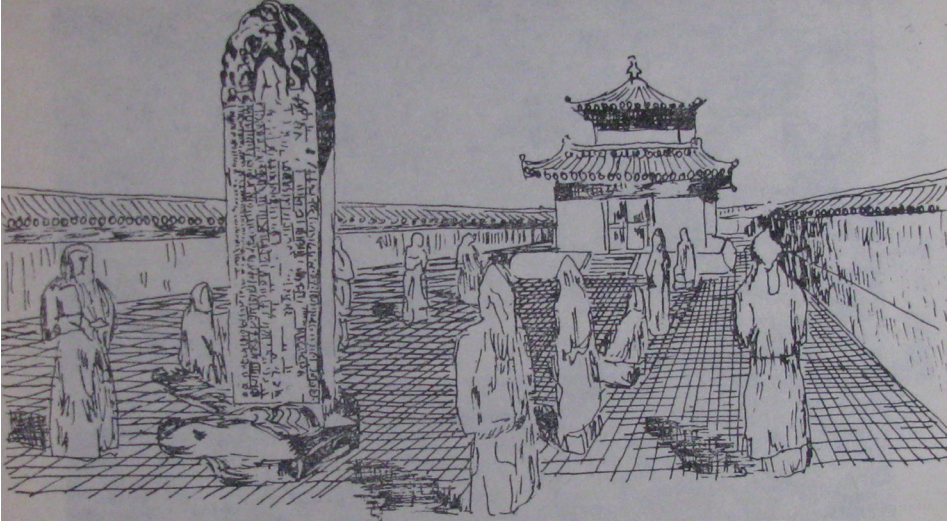
13 Selçuk Mülayim, "Sanat Tarihinin Attilası Josef Strzygowski", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.8, Ağustos 1990, İstanbul 1990, s.65-69.

14 Nejat Diyarbakirli, "Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan-Edebiyat Fakültesi*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1973, s.291-304, XIV Levha.

15 Nejat Diyarbakirli, "Türkler'de Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri", *Türk Kültürü Araştırmaları-Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan*, Y. XXVIII / 1-2, 1990, Ankara 1992, s.53-62.

16 Nejat Diyarbakirli, "I. Milletlerarası Türk Halı Kongresine Doğru", *Sanat Çevresi*, Özel Sayı:2, İstanbul 1984, s.4-8.; Nejat Diyarbakirli, "Neden Halı Kongresi?", *Türk Edebiyatı*, S.32, İstanbul 1984, s.13-14.

17 Nejat Diyarbakirli, "Türk Halısı Vakfı Mutlaka Kurulmalıdır", *Boğaziçi*, S.29, İstanbul 1984, s.14-15.

Resim 9: Prof. Nejat Diyarbakirli'nin "Orhun'dan Geliyorum başlıklı gezi-inceleme yazısında yayımlanan Kültigin Mimari Düzenlemesi'nin yapılan ilk rekonstrüksiyonlarından biri.

Hoca derslerini Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin Fen-Edebiyat Fakültesi'ne ait, Beşiktaş'ta bulunan ve eğitim için pek de uygun olmayan binada verdi. Derslerinde teorik bilgiler yanında, Orta Asya'nın çeşitli ülkelerindeki gözlemleri ve yaşadıkları sonucunda oluşan pratik bilgiler de verirdi. Orhun Abideleri ile ilgili kalıntılara ait slaytları gösterirken Hoca'nın "*kutsal Orhun nehrinde...*" diyerek, kendisinin suya girmiş halini gösteren slaytları da görürdünüz. (Bk. **Resim 2**) Böylece öğrencilerin derse ilgisi artardı. Hoca heyecan aktarma, güzel konuşma işinin ustasıydı. Herkes onu dinlemek, onunla sohbet etmek isterdi. Tabi bunda -çokça bahsedildiğine şahit olduğum- hocanın karizmatik ve düzgün fiziki görünümünün de etkisi vardı.

Prof. Nejat Diyarbakirli İslâm Öncesi Türk Sanat ve Kültürü'nün mümkün oldukça geniş biçimde yayılmasını istediğinden, daha asistanlığımdan itibaren gösterdiğim çabalara hep olumlu baktı. İlk defa Türk ve İslâm Sanatı Anabilim Dalı Başkanı olduğu yıllarda (1982-1995) onun onayı ile Türk ve Dünya üniversitelerinde ilk kez olmak üzere, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde "Türk Mitolojisi" derslerini koyduk ve bu dersler asistanlığımdan bu yana şahsım tarafımdan sürdürüldü.

Prof. Nejat Diyarbakirli'nin önem verdiği hususlardan biri de, kendisi emekli olduktan sonra Sanat Tarihi Bölümü'nde İslâm Öncesi Türk Sanatı derslerini verecek ve erken Türk devirlerini araştırmayı sürdürececek bilim insanları yetiştirmektir. Bu bakımdan onun ilk asistanı olan ben formasyon olarak Erken Devir Türk Sanatı ve Arkeolojisi ve Türk Mitolojisi çalışmalarını sürdürdüm. Bu yolda gücüm yettiği sürece de devam

edeceğim. Hoca'nın yetiştirdiği elemanlardan ikincisi, benden daha sonra asistan olarak bölüme aldığımız, şimdi Doçent Dr. Olarak Marmara Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü'nde görev yapmakta olan Nalan Türkmen idi; ancak Nalan Hoca, daha sonra Orta Asya Türk Sanatları üzerinde çalışmaktan vazgeçerek Osmanlı Dönemi Türk Sanatı üzerine çalışmakta karar kıldı.

Hocanın bazı faaliyet ve çalışmaları onun sanat uygulamacısı yanının etkisini de göstermektedir. Türk Tarihinin Abidelerle Canlandırılması ve başlangıcından itibaren bütün Türk tarihi dönemlerini içeren "Türk Kültür Tarihi Müzesi"nin kurulmasını ilk dillendirenlerden biridir. Daha sonra "Müze" kısmıyla benim de gündeme getirmeye çalıştığım bu konulardan çok önemli olan ikincisi, ne yazık ki pek ses getirmemiş, ilgilenen olmamış ve günümüze kadar olan dönemde, Türkiye'de tercihan başkent Ankara'da veya İstanbul'da Türklerin İslam öncesi dönem sanat ve arkeolojisini ve kültür materyallerini içeren bir müze kurulamamıştır.¹⁸

Prof. Nejat Diyarbakirli bütün bunların yanı sıra yine uygulamacı yönünün ağır bastığı zamanlarda (Türkiye Turizm Kurumu müdürü iken) konferans ve inceleme gezisi faaliyetlerinde bulunmuş, kendisi de konferanslar vermiş ve Türk El Sanatları üzerine sergiler de açmıştır.¹⁹

Sonuç olarak; Prof. Nejat Diyarbakirli ilk defa İslam Öncesi Türk Sanatı konularının akademik ortama sağlamca girmesini ve tutunmasını, sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlayan, Türkiye'nin yetiştirdiği en önemli isimlerden birisidir. Öğrencisi olarak onun bıraktığı yerden, onurla devam etmemi sağladığı için kıymetli hocamı bir kez daha sevgi ve saygıyla anıyor, benim yetiştirdiğim öğrencilerimle de bu bayrağın çok daha ötelere erişeceği ve bir bilim alanı olarak bu alanın çok daha gelişeceği inancımı taşıyorum. Hocam ve ben Eski Türk Sanatlarını çalışmak isteyen genç Türk araştırmacılarına bir pencere, bir kapı açtık. Bakıp bakmaması, girip girmemesi onlara kalmış.

18 Nejat Diyarbakirli, "Türklerde Abide Mefhumu ve Türk Tarihinin Akışını Canlandıran Burdur Abideleri", **Türk Kültürü**, Yıl XXI, S. 235, Ankara 1982, s.803-822 ; Nejat Diyarbakirli, "Milli Kültür Bakanlığı ve Türk Kültür Tarihi Müzesi Kurulmalıdır", **Türk Edebiyatı**, S. 173, İstanbul 1988, s.12-15.

19 Eralp Alışık, **a.g.m.** , s.19.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Dergisi
Cilt: XXVI, Sayı: 2 Ekim 2017

Ege University, Faculty of Letters
Journal of Art History
Volume: XXVI, Issue: 2 October 2017

Basım Yeri | **Place of Publication**

Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova, İzmir. | *Ege University Printing House, Bornova, İzmir, Turkey.*

Basım Tarihi | **Date of Publication**

30.10.2017

İnternet Sayfası (Açık Erisim)

Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<http://dergipark.gov.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.